

UTFYLLNADSLAGER FRÅN 1600-1700-TALEN OCH 1200-TALET STRANDLINJE I KUNGSGATAN

Rapporter från Arkeologikonsult 2023:3639

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Lämning L2015:7789

Fastigheterna Norrmalm 2:63 och Norrmalm 1:131

Stockholms stad och kommun

Stockholms län

Projektnummer 3639

Författare Mikael Bertheau

Uppdragsgivare: Stockholm stad
Arkeologikonsults projektnummer: 3639
Länsstyrelsens diarienummer: 431-82-2023
Länsstyrelsens beslutsdatum: 2023-02-16
Uppdragsnr i KMR: 202300196

Län: Stockholm
Landskap: Uppland
Kommun: Stockholm
Socken: Stockholm
Fastighetsbeteckning: Norrmalm 2:63 och Norrmalm :131
Berörd lämning: KMR: L2015:7789

Typ av undersökning: Arkeologisk undersökning
Utförandetid, fältarbete: 2023-03-13 – 2023-06-01

Inmätningssmetod: RTK-GPS
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Projektledare: Mikael Bertheau
Rapportansvarig: Mikael Bertheau
Fältpersonal: Mikael Bertheau
Keramikanalys: Philip Tonemar
Planer och Layout: Sverker Holmqvist
Kvalitetsgranskning: Michél Carlsson

Fynd: Förvaras hos Arkeologikonsult i väntan på fyndfördelning

ARKEOLOGIKONSULT
Karins väg 5, 194 61 Upplands Väsby
Tel: 08-590 840 41
www.arkeologikonsult.se

Fastighetskartan (Topografi 10 och Fastighetsindelning): ©Lantmäteriet
Omslagsbild: Östra delen av Kungsgatan innan påbörjad schaktning. Foto taget från öst.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgänglig på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>

UTFYLLNADSLAGER FRÅN 1600-1700-TALEN OCH 1200-TALETS STRANDLINJE I KUNGSGATAN

Rapporter från Arkeologikonsult 2023:3639

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Lämning L2015:7789

Fastigheterna Norrmalm 2:63 och Norrmalm 1:131

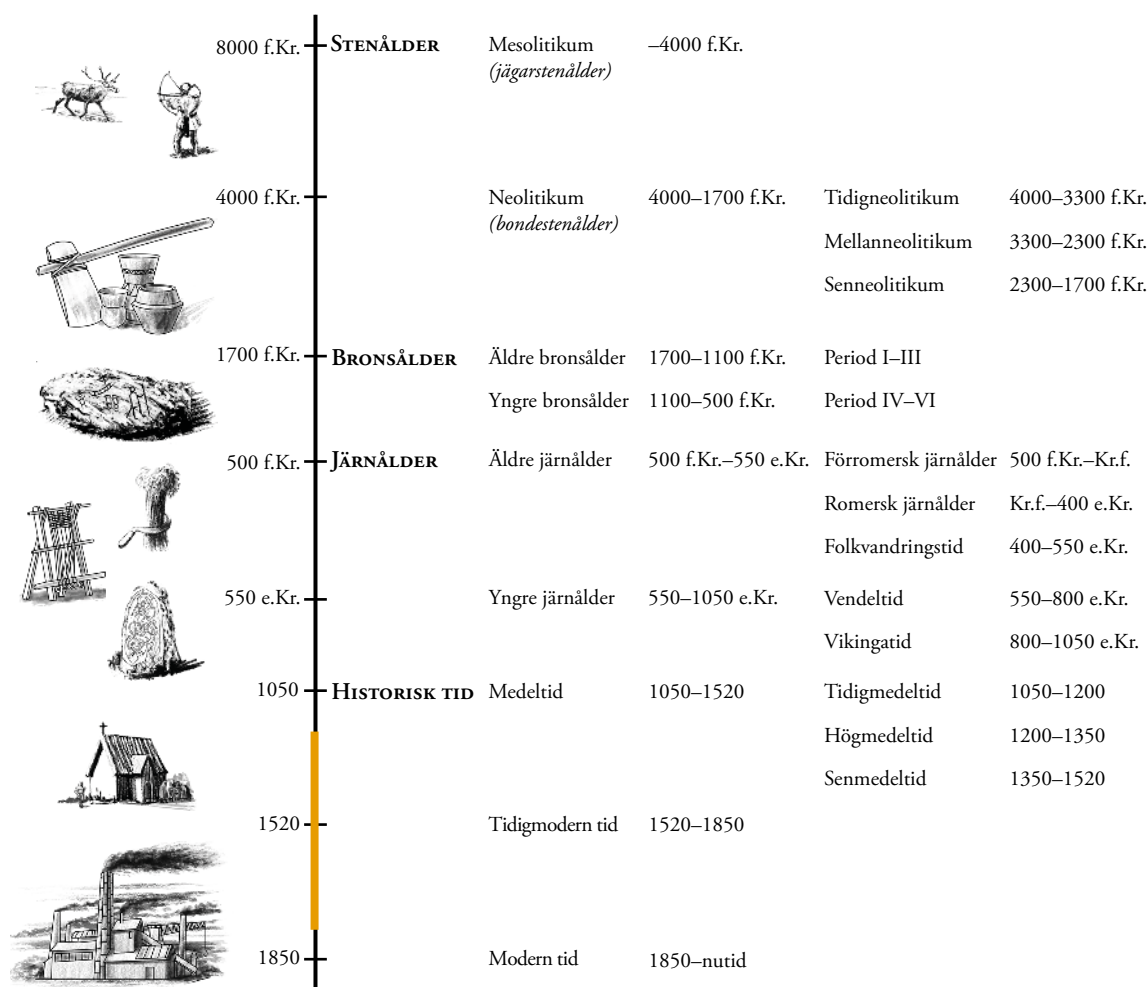
Stockholms stad och kommun

Stockholms län

Projektnummer 3639

Författare Mikael Bertheau

ANTIKVARISK BEDÖMNING

Antikvarisk bedömning anger hur man enligt kulturmiljölagen (1988:950), och till viss del även skogsvårdslagen (1979:429), bedömt lämningen och dess eventuella lagskydd vid registreringstillfället. Den slutgiltiga bedömningen görs alltid av Länsstyrelsen.

Fornlämning är en lämning som omfattas av skydd enligt kulturmiljölagen. För att en lämning ska kunna bedömas som fornlämning krävs att den tillkommit före 1850, är en lämning efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergiven. Det är förbjudet att utan tillstånd från Länsstyrelsen rubba, ta bort, gräva ut eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning.

Möjlig fornlämning innebär att man vid registreringstillfället inte kunnat ta ställning till om lämningen är en fornlämning

eller inte. Lämningen måste vara bekräftad i fält. Möjlig fornlämning kan även anges för en lämning som har undersökts i samband med en arkeologisk undersökning, men där man inte fastställt lämningens utbredning.

Övrig kulturhistorisk lämning används för kulturhistoriska lämningar som har tillkommit efter 1850, men som ändå anses ha ett antikvariskt värde. Bedömningen används även för vissa lämningar som inte uppvisar fysiska spår, till exempel fyndplats eller plats med tradition.

Ingen antikvarisk bedömning används för lämningar som blivit helt borttagna genom en arkeologisk undersökning eller förstörda. Inget skydd enligt kulturmiljölagen kvarstår. Lämningar som endast är kända via kartmaterial, skriftlig eller muntlig källa och inte har kunnat återfinnas i fält, kan inte heller ha en antikvarisk bedömning.

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING.....	7
INLEDNING OCH SYFTE	8
BAKGRUND	8
TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR	10
METOD OCH GENOMFÖRANDE	13
RESULTAT	13
DISKUSSION	14
REFERENSER	15
Litteratur	15
Digitala källor	15
Kartor	15
BILAGOR.....	17
Bilaga 1. Fynd.....	17

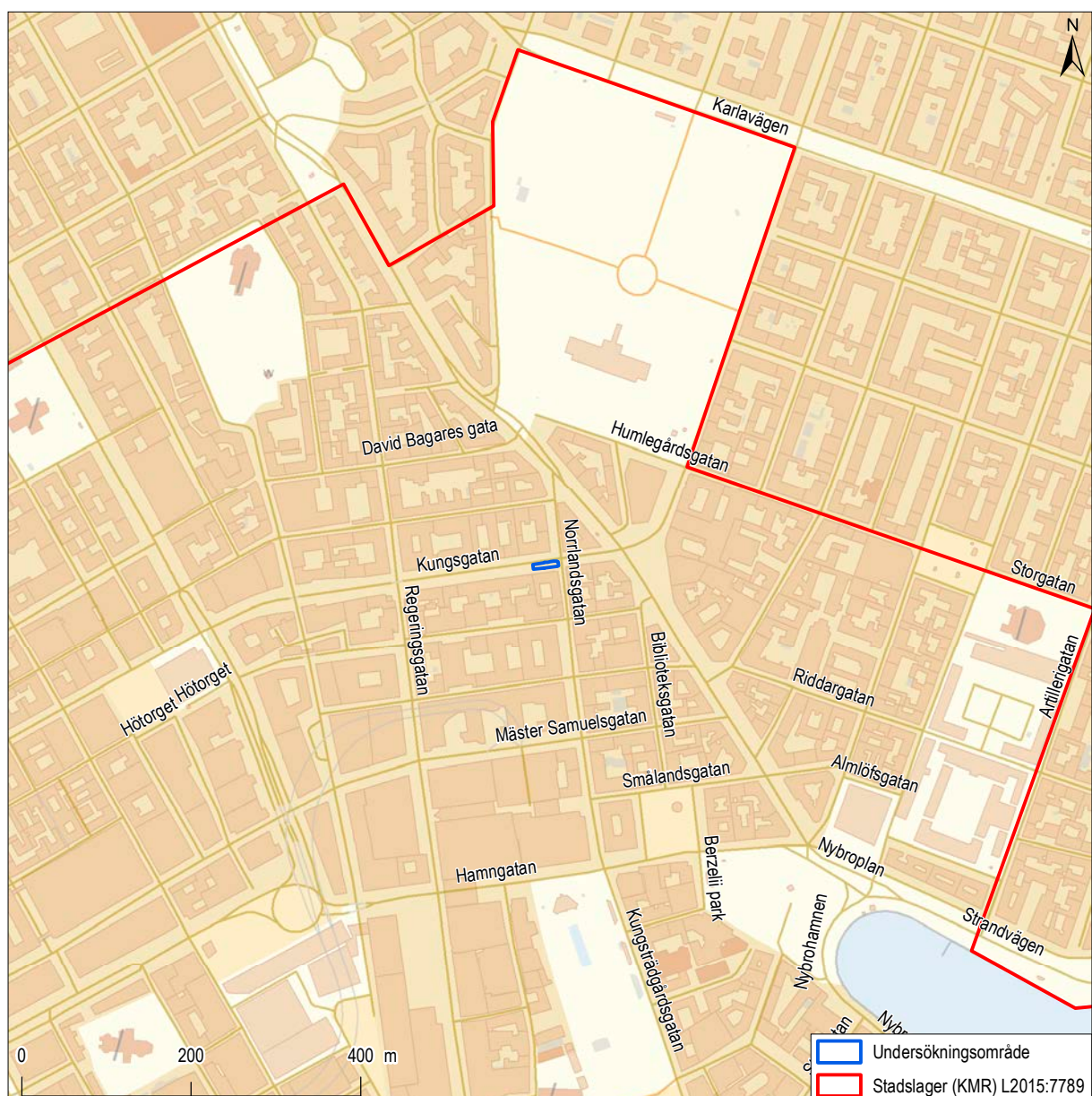

Figur 1. Platsen för den arkeologiska undersökningen i Stockholm. Mot bakgrund av Terrängkartan, skala 1:50 000.

SAMMANFATTNING

Efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län har Arkeologikonsult utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i östra delen av Kungsgatan (figur 2). Undersökningen gjordes i samband med de markarbeten som utfördes inför grundförstärkningen av gatan. Större delen av schaktet var urschaktad sedan tidigare i samband med markarbeten under 1900-talet. I östra delen av schaktet framkom skiktade kulturlager i schaktväggarna cirka 1,8 meter under befintlig gatunivå. Det

innehöll fynd av djurben och ett mindre antal keramikskärvor som dateras till 1550–1650-talen. Sannolikt utgör det här lagret del av det utfyllnadslager som iaktogs i schaktgruppen som grävdes år 1947 i korsningen av Norrlandsgatan och Kungsgatan (SR 358). Kulturlagret täckte ett vattenavsatt lager i form av blålera och enligt Hans Hanssons rekonstruktion av strandlinjen på Norrmalm under sent 1200-tal ska stranden ha legat ungefär här.

Figur 2. Undersökningsområdet på Kungsgatan, Norrmalm. Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:8 000.

INLEDNING OCH SYFTE

Med anledning av att grundförstärkning av Kungsgatan planerades utförde Arkeologikonsult en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning av östra delen av Kungsgatan. Beslut i ärendet togs av länsstyrelsen i Stockholms län (Lst dnr 431-82-2023) då området ligger inom fornlämning L2015:7789, Stockholms historiska stadsom-

råde och det tidigare har påträffats arkeologiska lämningar i närområdet. Undersökningen genomfördes under perioden 13 mars-1 juni 2023.

Syftet med schaktövervakningen var att dokumentera de lämningar och kulturlager som eventuellt kunde framkomma vid schaktningen.

BAKGRUND

Det äldsta skriftliga belägget för stadsdelen Norrmalm utgörs av ett kungabrev från år 1288 där det omnämns som *Norraemalm* (SDHK 1424). Brunkebergsåsen som sträckte sig i nord-sydlig riktning längs nuvarande Malmskillnadsgatan delade Norrmalm i två naturliga enheter, Östra respektive Västra malmen. Regleringen av Västra malmen påbörjades under sent 1630-tal och på Östra malmen först efter branden år 1640 som eldhärjade stora delar av bebyggelsen här. Den stadsplan som blev resultatet av regleringsarbetet med rätvinklade kvarter och gator blev i sina huvuddelar bestående fram till Citysaneringen som påbörjades under 1950-talet (Stahre 2005, s. 152 ff).

Kungsgatan sträcker sig idag från Birger Jarlsgatan vid Stureplan i öster till Kungsholmsgatan i väster. Gatan fick sitt nuvarande namn år 1881 då Kungsbron över till Kungsholmen var färdigbyggd. År 1887 fattade Stadsfullmäktige beslut om att Kungsgatan skulle dras fram till Stureplan rakt genom Brunkebergsåsen. Kungsgatan i hela sin nuvarande sträckning öppnades för trafik år 1911 efter att grävning och sprängning genom Brunkebergsåsen pågått i sex års tid. Östra delen av Kungsgatan ersatte då den äldre Lutternsgatan som gått från Stureplan till Oxtorget. Den nya paradgatan var belagd med storgatsten (Stahre 2005, s. 174 ff). Merparten av byggnaderna längs med östra delen av Kungsgatan är uppförda på 1910–1930-talen (figur 3).

Figur 3. Undersökningsområdet markerat på 1652-års karta som visar Norrmalm efter regleringen. Centralt i kartan avbildas Brunkebergsåsen. Skala 1:7 000.

TIDIGARE UNDERSÖKNINGAR

I Kungsgatans sträckning från Malmskillnadsgatan till Stureplan har endast två tidigare arkeologiska observationer gjorts. I samband med att man grävde grunden för Centrumhuset vid Kungsgatan 1927 påträffades lösfynd av två ringspännen och en järnnyxa som dateras till 1000-talet (Hansson 1946, s. 14). Den andra arkeologiska iakttagelsen gjordes i korsningen av Norrlandsgatan och Kungsgatan år 1947 då man grävde för att sätta ned en kabel-

brunn (SR 358). Vid schaktningen dokumenterades ett utfyllnadslager cirka 1,35 meter under befintlig gatunivå. Det utgjordes av ett brunt organiskt lager uppblandat med kvistar och träkol. I det här lagret hittades bland annat fynd av keramikskärvor med äldst 1600-tals karaktär, djurben och kanonkulor. Lagret var minst 0,8 meter tjockt och fortsatte ned under schaktbegränsningen (figur 4 och 5).

Figur 4. Tidigare arkeologiska iakttagelser och undersökningar enligt Stadsarkeologiskt register (SR). Mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:2 000.

SR-nr	Kvarter	Schakttyp	Resultat	År
	Vildman- nen	Schaktning för ombyg- gning.	Rustbädd och grundläggningspålar från sent 1800-tal. 1600-talets strandlinje vid Ladugårdslandsviken/Nybroviken på Norrmalm påträffades.	2021
358	Kungsga- tan	Schaktning för kabel- brunn	Ett 5,2 x 5,15 m och 2,52 m djupt schakt grävdes i korsningen av Kungsgatan och Norrlångsgatan. ca 1,35 meter under gatunivån framkom ett utfyllnadslager med sandblandad svartjord med inslag av kol, förmultnat trä samt kvistar, kreatursben, läderfragment och lergodsfragment (1600-tals karaktär). Ibland inslag av blålera. Fynd av fyra kanonkulor påträffades i utfyllnadslagret.	1947
439	Stureplan	Schaktning för repara- tion av gas- rör.	En ca 2,5 x 2,5 m och ca 2,8 m djup grop grävdes i Stureplan strax öster om "svampen". En profil A-B uppmättes. Två fragment av stengodskärl påträffades samt läderavfall och benrester. Ingenting registrerat i plan.	1947
440	Stureplan	Schaktning för rännsten- strumma.	Ett 3,6 x 1,5 m och ca 2 m djupt schakt grävdes i norra delen av Stureplan utanför Stureplan 2 och 3, 65 m S om Humlegårdsgatan. Två sektioner A-B och B-C uppmättes. Schaktet stördes av en gasledning. Utfyllnadslager med fynd av lergods.	1947
441 (a)	Stureplan	Schaktning för transfor- matorstora- tion	Ett 8 x 9 m och ca 3 m djupt schakt grävdes i Stureplan nära Birger Jarlsgatan. I gropen framkom stenmu- rar av granit/sprängsten fogade i bruk. Murresterna vilade på en rustbädd av fyrkantssågade furustockar. Över hela gropen iaktogs en horisont med tegelskärv. På platsen har enligt uppgift funnits en byggnad som revs år 1890. Tegelskärvshorisonten betyder alltså marknivå före Birger Jarlsgatans framdragande.	1936
441 (b)	Stureplan		Ca 5,4 m under gården fynd av båtresten enligt beskrivning till geolog. Kartblad Sthlm.	Före 1863
443	Stureplan	Schaktning för elled- ningsstolpar	Två gropar grävdes i Stureplan, i området för spårvägen. Grop I: 1,2x1,4 m stor och 2,5 m djup. I gropen påträffades en träkonstruktion, två liggande timmer fastsatta i en påle med dymlingar. Grop II: Bristfällig do- kumentation. Ett sandlager under gatunivån samt ett sandlager 2 m under gatunivån var det enda som registrerades.	1947
492	Vildman- nen	VA-schakt	Rester av kullerstengata med en tunn ovanliggande svartfärgning (äldre gata), ca 2,5 m under gatunivån.	1976
604	Birger Jarlsga- tan	Schaktning för avlopp.	I samband med schaktningar i Birger Jarlsgatan dokumenterades en träkonstruktion i den södra delen av schaktet. Denna bestod av en träbeläggning av stockar i två skift som korsade varandra. Dessa påträffades ca 2 m under gatumark. Schaktet var ca 3 m djupt och i botten fanns blålera.	1928
702	Sumpen 14	Schaktning för källar- våning på gård	Vid schaktningar framkom under gårdsnivån ett ca 0,05 m tjockt avsatt lager med djurben och någon kera- mik, som ej tillvaratogs. Därunder kom sand och djupare ner lerblandad sand. Nivån för gården var + 3,42 m.ö.h. Schaktbottensnivå ca 1,15 m.ö.h.	1984
706	Kvasten	Schaktning för rivning och nybygg- ning	Under den rivna bebyggelsen fanns det källare varav några hade en orientering som inte överensstämde med den nuvarande stadsplanen från 1640-talet och som därför kan vara äldre än så. Källarna var ned- grävda i åsen, som slutade mot SÖ. I den SÖ delen framkom under källarnivån fyllnadslager samt under dessa trärester. Träet låg på åsgrus och därunder blålera. Denna del bör ha utgjort strandkant någon gång under 1300- eller 1400-talet. Dokumentation från ett mindre område, där det ej varit källare, visar åsgrus direkt under gårdens nivå 1300–1400-tal.	1986
709	Bocken	Schaktning för nybygg- ning.	Förmodligen hade bebyggelsen på platsen rivits då undersökningen skedde. Under källargolven framkom berg. Där källare saknades gick berget upp till gatunivå.	1985
762	Sumpen 1, 2, 13	Grundför- stärkning, nybyggnad- ning	De arkeologiska lämningarna framkom främst under källargolvet i den del av fastigheten 1 och 2 som re- noverades. Där handgrävdes sammanlagt ett 15-tal gropar av ABV:s personal. Groparna fick vid den arke- ologiska dokumentationen markeringarna A–M. I samband med att husen i fastigheterna 1, 2 och 13 revs framkom bakom väggarna i källarna längs med Lästmakargatan kulturlager som visade strandlinjens läge i området. Under källarna påträffades ursprunglig lera och delar av en gles pålad samt enstaka föremål. Datering till 1600-tal.	1987
789		Schaktning för VA.	Ett rörledningssystem av trä från 1600-talet påträffades i gatan, en meter ner från gatunivån som låg 3,7 m ö h. Trästockarna daterades dendrokronologiskt till 1691 och 1692. Troligen är detta delar av det rörsystem som nedlades efter ett förslag av Johan Härleman för att försörja Kungsträdgårdens fontäner med vatten från Träsksjön.	1989
794	Birger Jarlsga- tan 17	VA-schakt	I schaktet påträffades ett kraftigt laggat träkar från tiden när området genomströmmades av vattendraget Rännilen. Karet dokumenterades i schaktkanten och var ej möjligt att datera genom dendrokronologi. Resterna ligger kvar under gatan. Datering till 1500–1800-tal.	1990

Figur 5. Tabell över lämningar kring östra delen av Kungsgatan, Stadsarkeologiskt register (SR). Tabellen fortsätter på nästa sida.

SR-nr	Kvarter	Schakttyp	Resultat	År
1092	Vildman- nen 10	Förunder- sökning i samband med renove- ring av käl- lare	I provgropen framkom lager som daterades till 1600-tal och senare. Den äldsta konstruktionen bestod av en brunn. Brunnen hör sannolikt ihop med 1700-talets byggnationer i området. I flera av de omgivande husen finns brunnar utmärkta på bygglovshandlingar från denna tid. Brunnen övergavs förmodligen när det nuvarande huset byggdes 1888–1890.	2009
1100	Vildman- nen	Grundunder- sökning	Fyra provgropar togs upp, 1,5x2 m stora och 1,2–3,3 m djupa. I tre av groparna framkom orörd lera ända upp till nuvarande källargolv. Dessutom påträffades delar av en kallmurad stenmur som hör till det nuvarande huset, uppfört 1890. I provgrop 3 påträffades resterna av en rökgång i tegel tillhörande den bakugnsanläggning som byggdes inom fastigheten år 1895. Inga fynd påträffades.	1993
1463	Pump- stocken 10–13	Grundför- stärkning	I samband med grundförstärkning av de fyra fastigheterna inom kvarteret Pumpstocken framkom en mängd träkonstruktioner som förmodligen är rester av kajkanter, broar och bryggor som funnits längs den dåvarande Nybrovikens inre delar. Dendroanalyser visar att de flesta av anläggningarna tillhör 1600-talets mitt.	2008

Figur 5, forts. Tabell över lämningar kring östra delen av Kungsgatan, Stadsarkeologiskt register (SR).

Figur 6. Delar av en trebenspanna och ett fat i yngre rödgods som påträffades i utfyllnadslager KL 101. Till höger visas trebenspannan med grönbrun glasyr invändigt och sotig utsida (F101:1:1). Till vänster botten av ett fat med koncentrisk cirkeldekör (F101:5:1). Skala 1:1.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Schakten grävdes med maskinstöd och för hand med intervaller om 4–5 meter. Inom arbetsområdet rådde det restriktioner gällande fotografering och inmätning med GPS. Detta medförde att endast

schaktad yta samt sektioner där kulturlager påträffades mättes in med GPS. Schaktväggarna dokumenterades med fotografering och skriftlig beskrivning.

RESULTAT

Schaktet inom det aktuella undersökningsområdet grävdes från korsningen av Norrlandsgatan och Kungsgatan cirka 30 meter åt väster på Kungsgatan. Centrala delen av schaktet var urschaktad sedan tidigare ned till minst tre meter under befintlig asfaltväg.

Direkt under asfalten framkom en storgatstensbälgning som härrör från Kungsgatan som anläggs 1911. Stenarna vilade i ett grusigt sättlager som överlagrade sentida utfyllnadsmassor. I anslutning till schaktväggarna i östra delen av schaktet påträffades ett skiktat kulturlager KL 101 cirka 1,8 meter under befintlig gatunivå (+4,35 m.ö.h.) (figur 7).

Lagret fortsatte utanför schaktbegränsningen i norr och söder. Det utgjordes av ett mörkbrunt organiskt lager uppblandat med kvistar varvat med sand. I det här lagret hittades fynd av keramikskärvar och djurben. Keramikmaterialet utgjordes av yngre rödgods och innehöll bordskärl som fat och skålar som dateras till 1550–1650-talen (figur 6). Lagret var upp emot 0,5–0,6 meter tjockt och vilade på blålera. I västra delen av schaktet övergick blåleran till åsgrusmaterial.

Kulturlagret tolkas utgöra del av det utfyllnadslager som påträffades vid schaktningsarbeten i korsningen av Norrlandsgatan och Kungsgatan år 1947 (SR 358) och blåleran kan utgöra del av en äldre sjöbotten.

Figur 7. Södra schaktväggen (sektion 101:15) i östra delen av schaktet. Nederst i sektionen syns blålera och däröver visas kulturlager 101 markerat i figuren. Foto från norr.

DISKUSSION

Vid undersökningen kunde det konstateras att schaktet till stora delar var urschaktad under tidigt 1900-tal då man anlade Kungsgatan. Blåeran som framkom i östra delen av schaktet kan utgöra del av en äldre strandkant på nedre Norrmalm. Hans

Hanssons rekonstruktion av 1200-talets strandlinje på Norrmalm som baseras på arkeologiska observationer och grundborrningar (Hansson 1946, S. 11) stämmer väl överens med området där blå leran framkom (figur 8).

Figur 8. Hans Hanssons rekonstruktion av strandlinjerna på Norrmalm under sent 1200-tal och tidigt 1600-tal mot bakgrund av Fastighetskartan, skala 1:4 000. Längs med 1600-talets strandlinje har man gjort ett flertal fynd av båtar. För en spridningskarta över båtfynden se sid 215 i Medeltidsstaden 17.

REFERENSER

Litteratur

HANSSON, H. 1946. *Norrmalm i stöpsleven*. S:t Eriks årsbok 1946. Stockholm.

HASSELMO, M. 1981. *Medeltidsstaden 17*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer.

STAHRÉ, N.G. m. fl. 2005. *Stockholms gatunamn*. Stockholms monografier 50. Uppsala.

Kartor

Lantmäterimyndighetens arkiv
Karta över Stockholms stad 1652
Stockholms stad, Stockholms län
Aktbeteckning: A99-1:10
Lantmätare: okänd

Digitala källor

Kulturmiljöregistret (KMR)
Riksantikvarieämbetets söktjänst (Fornsök) med
alla kända registrerade fornlämningar och övriga
kulturhistoriska lämningar i Sverige
<https://app.raa.se/open/fornsok/>

SR = Stadsarkeologiskt register för Stockholm.
<http://stadsmuseet.stockholm.se/utforska/arkeologi-och-fornlamningar/stadsarkeologiskt-register-for-stockholm/>

SDHK = Riksarkivet. De svenska medeltidsbrev.
Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev.
<http://riksarkivet.se/sdhk>

BILAGA 1. FYND

Fynd-nr*	Objekt/sakord	Föremåls- typ	Godstyp och da- tering	Material	Del	Antal	Antal fragm.	Vikt (g)	Beskrivning	Gall- rad (x)	Lämnings- nr (KMR)
101:1:1	Kärl	Trebenspanna	Yngre rödgoods, ca 1550- 1650	Keramik	Mynning, Buk	1	2	95	Sotig och svärtat utsida. Inv grön- brun glasyr.		L2015:7789
101:2:1	Kärl	Trebenspanna	Yngre rödgoods, ca 1550- 1650	Keramik	Mynning Buk	1	1	20	Sotig och svärtat utsida. Sekundär- bränd? Inv brun glasyr.		L2015:7789
101:3:1	Kärl	Trebenspanna/ Skål	Yngre rödgoods, ca 1550- 1650	Keramik	Mynning	1	1	20	Inv gulbrun glasyr.		L2015:7789
101:4:1	Kärl	Trebensgryta/ Kruka	Yngre rödgoods, ca 1550- 1750	Keramik	Buk	1	1	29	Inv brun glasyr.		L2015:7789
101:5:1	Kärl	Fat	Yngre rödgoods, ca 1550- 1650	Keramik	Buk Bot- ten	1	1	50	Inv brun/gul glasyr med koncentrisk cirkeldekor.		L2015:7789

*Fyndnumret består av tre delar (X:X:X), varav det första är numret på den kontext som fyndet tillhör. Det andra numret är det löpnummer som fyndet tilldelas vid inmätningen i fält och det tredje är det nummer som fyndet får vid fyndregistrering i vår databas SiteWorks. Dessa tre bildar tillsammans föremålets unika fyndnummer.

Rapporter från Arkeologikonsult 2023:3639